

Александар Врањеш

Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци

ОДНОС ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКОГ КОМУНИЦИРАЊА*

Сажетак

Овај рад има за циљ да покаже да практиковање људских права и грађанских слобода на Интернету треба посматрати одвојено. Кроз читав двадесети вијек посматрали смо развој ова два феномена као извјесне синониме, али по први пут у сајбер простору су људска права и грађанске слободе раздвојени и треба их посматрати и анализирати сепаратно. На основу постојећих сазнања, који су засновани на информацијама добијеним од стране глобалних узбуњивача, али и када је ријеч о практиковању слобода на Интернету, детектовали смо да грађанске слободе на Интернету (како их поимају сами корисници) расту, док је стање људских права угрожено и има тенденцију пада, посебно када је ријеч о праву на приватност. Дакле данас на Интернету умрежени грађани имају могућност да практикују веће грађанске слободе (слобода мишљења, доступност знања и различитих комерцијалних садржаја сасвим бесплатно, итд.) него што их имају у реалном свијету, док им се с друге стране умањују њихова људска права управо посредством савремених информационо комуникационих технологија.

* Рад је проистекао из докторске дисертације „Интернет и развој или ограничавање слободе субјеката глобалног комуницирања”, одбрањене на Факултету политичких наука Универзитета у Београду.

Кључне ријечи: људска права, грађанске слободе, интернет, информационо-комуникационе технологије.

ДЕМИСТИФИКАЦИЈА ИНТЕРНЕТА

Интернет је од раних почетака постао предмет интересовања многих аутора који су, поред бројних предности, у новој информационо-комуникационој технологији увидјели средство за развој и практиковање људских права и слобода својих корисника, додијеливши јој атрибут „технологија слободе“. На самом почетку овог рада, циљ је управо да једним општијим приступом друштвеној улози Интернета, презентујемо почетне митове који су пратили развој Интернета, да бисмо оцијенили колико је данас добијени атрибут оправдан. Након тога бисмо се фокусирали на изазове са којим се суочавају глобални умрежени грађани управо из угла практиковања наведених слобода. Уз помоћ индуктивно-дедуктивне методе посебно ћемо се фокусирати на *право на приватност* и *право на заборав*, који су у овом раду означени као значајни показатељи на основу којих можемо оцијенити ниво људских права и слобода на Интернету.

* * *

Многи теоретичари посматрали су Интернет од самог почетка (његове популарности) као виртуелни, дискурзивни простор и окупљалиште равноправних саговорника на глобалном нивоу, који ће својом дискусијом на бази аргумената васкрснути антички идеал демократије и тиме допринијети развоју друштва у цјелини. Тада су се већ почели да развијају предвиђања о Интернету као најдемократичнијем медију у историји људске комуникације, непресушном и бесплатном извору знања и информација, који ће као глобална „технологија слободе“ коначно да успостави нови свјетски поредак заснован на космополитизму, једнакости, међусобном разумијевању и у којем ће се међуљудске разлике, посебно економске, свести на минимум.

Ентузијазам произашао из оваквог идеалтипског поимања Интернета, изродио је три мита¹:

1) Мирољуб Радојковић, Бранимир Стојковић, Александар Врањеш, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015, стр. 148.

- 1) Да је на мрежи све потпуно бесплатно и да је знање свима доступно;
- 2) Да је на Интернету апсолутно слободно изнијети своје мишљење;
- 3) Да ће се потреба формалним образовањем на крају довести у питање

Одмах на почетку важно је примјетити да овај ентузијазам није дуго трајао. Уплив крупног капитала у виртуелни простор који је убрзо услједио, није дозволио нити да све на мрежи буде бесплатно нити да се укину економске разлике међу људима широм планете. Иначе, о идеји да ће доћи до глобалне економске трансформације захваљујући развоју информационо-комуникационих технологија, писао је и Џејмс Каран² позивајући се на увјерење из деведесетих година прошлог вијека да ће Интернет генерисати богатство и просперитет за све становнике планете. Радојковић, Стојковић и Врањеш³ наводе као добар примјер текст Кевина Келија уредника либерално оријентисаног часописа Вајерд („Wired“) који је у поднаслову чланка веома оптимистично најавио: „Добра вијест је да ћете ускоро постати милионер. Лоша вијест је да ће и сви остали постати милионери“. Наравно, Кели није био усамљен у свом оптимизму, јер Каран наводи читав низ текстова са краја деведесетих који су најављивали „Интернет (златну) грозницу“ и „Доба Интернета“ у којем ће доћи до значајног економског и привредног раста, прво у САД, а затим и у остатку свијета⁴. У том контексту занимљива је Рајанова тврдња да ће Интернет обновити динамику тржишта, потпомоћи развоју креативности у бизнису, отворити низ нових тржишних могућности, при чему ће значајно умањити трошкове, а као коначан резултат овог процеса биће стварање модела „Нове Економије“ из чега ће видно профитирати и велике и мале компаније⁵. Ипак, као што нам је познато, овакав економски успон у Интернет ери још није забиљежен у већем омјеру, посебно када је ријеч о успону мањих компанија.

Једноставније речено, идеја да ће садржаји на Интернету бити потпуно бесплатни је брзо пала у воду јер је сан о свима доступном

2) James Curran „Reinterpreting the internet and Rethinking the internet“, in *Misunderstanding the Internet* (ed. James Curran, Natalie Fenton, Des Freedman), Routledge, London, New York, 2012.

3) Мирољуб Радојковић и др, нав. дјело.

4) James Curran, *ibid*, p. 4.

5) Johnny Ryan, *A history of the Internet and the digital future*, Reaktion books, London, 2010, p. 179.

свјетском знању врло брзо постао ограничен чињеницом да је и знање економска категорија која зависи од тржишта и улоге транснационалних компанија у процесу његове дистрибуције. Дакле велике компаније нису били против тога да се формира глобални дискурзивни простор, али само под условом да из тог процеса може да произађе конкретан профит, јер коначно и знање је роба. Тако је међу првима срушен мит о децентрализованом мрежи свих мрежа која омогућава глобалној популацији сасвим бесплатан приступ информацијама и свјетском знању, прожет развијеним дијалогом базираном на слободи говора и изражавања⁶. Чак и када је посредством нове верзије Веб-а под ознаком „2.0“ створен читав низ алата који омогућавају корисницима да самостално и бесплатно креирају и дијеле властите мултимедијалне садржаје (енг. „user generated content“), откривена је појава трговине профилима на друштвеним мрежама, на основу којих велике мреже типа Фејсбука „продају“ интересовања, навике, вриједности и сл. својих корисника, оглашивачима широм свијета. На тај начин бесплатно креиран лични профил корисника добија своју финансијску вриједност на Мрежи и тиме уједно постаје предмет трговине чији профит убиру велике компаније. Корисници у овом случају друштвене мреже Фејсбук, чак и ако тога нису свјесни, баш као и гледаоци комерцијалних телевизија, дају своје вријеме проведено на мрежи као „сировину“ за стварање профита неких других, то јест оглашавача и власника наведене друштвене мреже. И важно је нагласити да ово није изолован случај, посебно када се узме у обзир како функционише Гугл и сви остали понуђачи „бесплатних“ садржаја на мрежи. Другим ријечима, широко прокламовани бесплатни садржаји који егзистирају на Интернету и који би могли бити контрааргумент претходно изнесеним ставовима, ипак су само облик остваривања профита. У исто вријеме важно је споменути и да постоје комерцијалне мреже, које захтјевају плаћање приступа својим садржајима као што су новине, књиге, часописи, музика, игрице, филмови, тв серије, итд. Видјели смо примјере судских спорова гдје су одређене компаније тужиле претраживаче због неовлашћене редистрибуције интелектуалне својине у њиховом власништву⁷. Све то заједно оспорава идеју да је на Интернету све „потпуно бесплатно“ и на основу тога закључујемо да је први мит срушен. С друге стране, у

6) Радојковић и др, нав. дјело, 149.

7) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

контексту назива овог рада, чињеница да је први мит пао не значи да се нису развиле веће слободе корисника Интернета, односно умрежених грађана. Идеја да је на Интернету све бесплатно и да је преузимање садржаја израз управо те обећане слободе, наставила је да егзистира и поред комерцијализације Мреже. Све је то довело до развоја низа онлајн сервиса и алата посредством којих се размјењује комерцијални садржај сасвим бесплатно, што су поједини аутори и узели као аргумент да се Интернет и даље развија као „технологије слободе“. Тако на примјер они корисници који не прихватају чињеницу да се одређени садржаји на Интернету углавном морају плаћати (било директно или индиректно, као што је случај са трговином профилима) користе друге методе за долазак до комерцијалних садржаја, као нпр. посредством сервиса Бит-торент (енг. „BitTorrent“) или сличних тзв. „peer to peer“ протокола за умрежавање рачунара и размјену датотека. На тај начин се долази бесплатно до комерцијалних садржаја, што се опет сматра илегалним, али не умањује чињеницу да ова пракса постоји и да на основу тога можемо рећи да су одређене слободе (како их поимају сами корисници) на Интернету ипак повећане. У прилог томе иду чињенице да постојеће „peer to peer“ методе путем којих се долази до комерцијалних садржаја, као и могућност сакривања локације корисника иза „виртуелних“ Интернет адреса, онемогућава правосудне органе држава да санкционишу преступнике, тако да се ова пракса самим тим раширила широм сајбер простора и прерасла у једну од слобода умрежених грађана. Данас одређене модерне државе прате своје грађане и санкционишу их у случају да установе да су нелегално долазили до комерцијалних садржаја, али још нису у могућности да открију све методе путем којих се ова пракса развија. Такође, ако се узме у обзир хетерогеност умрежених грађана и њихова разуђеност широм планете, јасно је да оне модерне државе које развијају методе кажњавања наведених преступника, нису у могућности нити да их све детектују, нити да их казне, јер излазе из њихових јурисдикција. Стога ову појаву условно можемо сврстати у категорију слобода на Интернету јер је њен развој пратио ширење првог мита о „технологији слободе“ и као такав се укоријенио код умрежених грађана широм планете. Наравно, није лоше нагласити да ће се ова, по свему судећи, привремена слобода, практиковати све до оног момента када државе не пооштре могућност гоњења и санкционисања преступника у сајбер простору.

Други мит који је у суштини остварен на Мрежи био је онај о неограниченој слободи изражавања⁸. Тешко је наћи аргумент који би ишао против тезе да на Интернету имамо наведену слободу ширења мисли, посебно у вријеме када на порталима можемо да пронађемо огромну количину информација али и трачева, неистина, клевета, говора мржње, подметања, инсинуација, итд. који се шире било анонимно или не. Можда као најеклатантнији примјер да је слобода ширења мисли повећана, можемо навести коришћење Интернета од стране екстремистичких организација (као што је примјер коришћења друштвених мрежа за регрутацију, промоцију, пропаганду и информисање од стране одређених терористичких група) које су на тај начин добиле „вјетар у леђа” за комуникацију са својим сљедбеницима, док су раније организације морале на више или мање насилан начин да се боре за публицитет и промоцију својих идеја и програма. Са растом популарности и додатних могућности комуницирања у сајбер простору, развијала се и улога Интернета у политичком комуницирању која се испољавала кроз промоцију веза између друштвених група, невладиних организација и политичких активиста широм свијета⁹. Уз то, треба да додамо и да је брзина дисеминације вијести и ширења информација мрежом створила многе проблеме ранијим „вратарима“ (*gate keepers*) и мање или више успјешним покушајима надзора над протоком информација¹⁰. Опште је мишљење да је и квалитет новинарског извјештавања опао због превелике брзине којом се стварају извори информација и преносе вијести. У тој трци са временом и конкуренцијом често се поткрадају грешке, али и етичке и професионалне мањкавости.

Без обзира што можемо пронаћи примјере надзора сајбер простора од стране појединих држава, компанија, агенција или организација, ипак морамо да истакнемо да је Интернет по први пут у историји развоја људске комуникације, омогућио платформу посредством које се може (чак и у затвореним политичким системима) пронаћи начин да слободно искажемо властити став, што је још један аргумент у прилог људској слободи ширења мишљења посредством Интернета.

8) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

9) Daya Kishan Thussu, *International Communication - Continuity and Change*, Arnold, London, 2002, pg. 243.

10) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

Међу првим запаженим примјерима који поткрепљују ову тезу, издваја се извјештај америчког новинара Мета Драџа (Matt Drudge) из јануара 1998. године о афери бившег америчког предсједника Била Клинтона са службеницом Бијеле куће Моником Лунски. Он је објављен на Драџовом порталу „The Drudge Report” чиме је овој вијести обезбјеђен глобални публицитет¹¹. За само неколико сати након што је објелодањен, милиони корисника Интернета широм свијета су сазнали за овај највећи сексуални скандал у политичкој историји САД. Њега нису могли сакрити ни комплетна администрација, тајне службе, сви ПР менаџери и спин доктори у служби виновника. Овај примјер је слављен као пobjеда слободе говора посредством Интернета од које није био поштеђен ни тадашњи најмоћнији државник свијета¹².

С друге стране, ако узмемо чак и сасвим супротне примјере, односно, потврде да ефикасан надзор над Интернетом постоји, примјетићемо да и ту можемо пронаћи случајеве који поткрепљују аргумент о ширењу слободе мишљења посредством Интернета.

Новинари Вашингтон Поста и Гардијана су први у свијету објелоданили постојање тајних програма Националне агенције за безбједност САД (НСА) и британске агенције „GCHQ”, као система за надзор и прикупљање података који теку кроз Интернет, на основу интервјуа са узбуњивачем Едвардом Сноуденом. Том приликом је објелодањено да наведени тајни програми преузимају и похрањују личне податке, аудио записе, сачуване видео конверзације, фотографије, имејл поруке, документе, записе о конекцијама, провајдерима, историју претраживања, итд, глобалних корисника сервиса и друштвених мрежа. Важно је примјетити да је на основу овог сазнања озбиљно угрожен други мит, јер овај систем има могућност да ограничи слободу изражавања и мишљења субјеката глобалног комуницирања. Ипак, сама чињеница да је комплетан случај објављен, да је бивши запосленик НСА проговорио о тајним програмима у својству глобалног узбуњивача, да су новинари двије веома угледне глобалне медијске куће о томе написали чланке упознавши тиме свјетску јавност о постојању тајних програма за надзор, представља аргумент да је Интернет и даље најбољи канал за ширење слободе мисли и да га неће бити лако укинути или ограничити.

11) Радојковић и др, нав. дјело, 150.

12) Исто.

Трећи мит о Интернету односио се на питање да ли је и даље потребно формално образовање када човјечанство има потенцијално приступ огромној количини информација на Веб-у¹³. Као аутор који припада струји „сајбер оптимиста“ (аутора блиских технодетерминизму који сматрају да се Интернет може поимати као „демијург“ друштвених односа) Џеф Џарвис поставља питање: Ко ме је више потребан универзитет када имамо Гугл?¹⁴. Значајан обим дигитализованог свјетског знања је данас доступан посредством Гугл претраживача, а поред тога, како објашњава Џарвис, он може „онлајн“ да споји студенте са најбољим професорима, са експертима како би учили без губљења времена за одлазак у школу или на факултете¹⁵. У складу с тим Џарвис предлаже оснивање Гугл Универзитета („Google U“) као замјену за класично факултетско образовање. С друге стране Николас Кар у тексту под називом „Да ли нас Гугл заглупљује?“¹⁶ описује како Интернет мијења наше интелектуалне навике, претварајући савременог човјека у биће без стрпљења и мотива да прочита нпр. роман „Тихи Дон“. Захваљујући претраживачима он очекује „инстант знање“ које је неко други „сварио“ (прочитао, обрадио и написао суштину у некој краћој форми), и то само са неколико кликова мишем. Дакле, нове генерације младих људи, (ре)социјализоване уз Интернет, свакако имају приступ великој количини информација, али се оправдано питамо да ли долази до промјене у процесу обраде тих информација, када потреба за размишљањем о сазнањима која нису директно у функцији нашег свакодневног живота¹⁷ полако ишчежава. Та потреба је замјењена процесом узгредног трагања и слабог меморисања по нуде са Мреже, или претраживача, што искључује способност за логичким повезивањем више поља и за ширим контекстом. Ипак без обзира да ли ће се ширити онлајн „самообразовање“ или ће класичне образовне установе изаћи као побједници у овој борби, нама је важно да детектујемо да се и на овом примјеру види да је Интернет проширио слободе умреженим грађанима, омогућивши им шансу да самостално дограђују своја знања, без обзира на ква-

13) Радојковић и др, нав. дјело, 152.

14) Jeff Jarvis, *What Would Google Do?*, Harper Collins Publishers, London, New York, 2009, pg. 210.

15) Радојковић и др, нав. дјело, 152.

16) Nicholas Carr, *Is Google Making Us Stupid?*, Yearbook of the National Society for the Study of Education, New York, 2008.

17) Нпр. сазнања из домена опште информисаности, културни и филозофски садржаји и многи други који немају конкретну прагматску улогу у свакодневном животу.

литет. Од периода развоја цивилизације када је знање било недоступно, ограничено или намјењено само одабраној групи људи, дошли смо у ситуацију да слободно можемо да бирамо да ли желимо да кроз живот усвајамо додатна знања и да селекујемо која су нам то знања потребна у одређеној животној фази.

Да закључимо, све наведене слободе умрежених грађана кроз које смо прошли на основу митове који су пратили развој Интернета, можемо да кажемо да су унапређене, што је довело и до побољшања позиције умрежених грађана из угла слобода које се практикују на Мрежи. Квантитет и квалитет практиковања наведених слобода, с друге стране, зависи од самих умрежених грађана, њихове прије свега свијести о томе, затим знања и умијећа и на крају самог мотива.

СТАЊЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ГРАЂАНСКИХ СЛОБОДА НА ИНТЕРНЕТУ

У уводном дијелу смо закључили да је дошло до развоја слобода умрежених грађана широм свијета. Ипак, не смијемо да изведемо погрешан закључак да су грађанске слободе и стање људских права у директној корелацији. То што одређени корисници Интернета, почевши од активних грађана па до хакера, посредством Мреже практикују своје слободе, било у правцу да се чују њихови ставови, или да заобиђу правила и заштите и омогуће корисницима на свјетском нивоу бесплатан садржај, не значи априорно да су тиме унапријеђена људска права на глобалној мрежи. Дакле, оно што се оправдано питамо у овом раду јесте да ли се растом наведених грађанских слобода посредством Интернета побољшава у исто вријеме и пракса заштите људских права? Наша претпоставка је да питање грађанских слобода и стања људских права на Интернету не би требало поистовјећивати и да нису у питању синоними, него раздвојени процеси. Овде имамо једну специфичну ситуацију која је карактеристична за праксу глобалног комуницирања посредством „мреже свих мрежа“, а заснива се на следећој тврдњи: Можемо рећи да ограничавање људских права на Интернету доводи до смањења слобода умрежених грађана, али с друге стране слободе субјеката глобалног комуницирање не зависе (само) од упражњавања људских права на Интернету.

Данас умрежени грађани, односно корисници онлајн сервиса и савремених информационо-комуникационих технологија могу

бити поред држава, институција, агенција, медија итд. и анонимне групе хакера, глобални „узбуњивачи“, различити активисти, локални и глобални покрети, али и сваки појединац који посједује опрему, знање, компјутерску писменост те потребу, односно мотив да буде активни субјекат овог облика комуникационе праксе. У овој хетерогености умрежених грађана, налазимо објашњење за горе наведену тврдњу. Држава (која је и сама субјект) може угрозити право на приватност других субјеката, у нашем случају умрежених грађана, али то не значи да ће тиме њихове слободе у сајбер простору бити апсолутно ограничене. На примјер, извјесна обавјештајна агенција надгледа комуникацију одређеног појединца и то неријетко без судског налога (што нам је Сноуден посвједочио), има приступ његовом рачунару и мобилном телефону, копира његове приватне документе и сл. чиме свакако нарушава његово људско право на приватност. С друге стране, тај исти субјекат, оног момента кад је сазнао да му држава ограничава људска права, те посједује компјутерску писменост и додатна знања у домену заштите на Интернету, има могућност да нпр.: стави наљепницу на камеру и микрофон свог лаптопа; да најважније податке пребаци на енкриптовану екстерну меморију коју користи само када се дисконектује са Интернета; да постане корисник многобројних ВПН¹⁸ сервиса; да за потребу комуницирања посредством мобилних телефона користи различите јефтине „припејд“ картице које стално мијења и то на телефонима који немају приступ Интернету; да на заштићеним „Интернет облацима“ чува тренутне документе које креира; да направи анонимне профиле на друштвеним мрежама и да на тај начин „умакне“ систему надзора. У том случају, тај умрежени грађанин и даље има слободу у сајбер простору да шири своје мишљење против нпр. режима у тој држави који му је ограничио људска права. Коначно, тај субјекат има знање и свијест о томе, те му сама чињеница да су му угрожена људска права не ограничава слободу да пронађе излаз, односно да изигра систем, на исти начин на који и даље долази до бесплатног садржаја, користи бесплатне Интернет конекције, анонимно шири тајне информације, упозорава на стање људских права, итд. С друге стране, обични грађани који користе нове технологије, али не посједују довољно ни знања нити наведене свијести, бивају угрожени, како са позиције људ-

18) Енг. "Virtual Private Network" - сервис који омогућава корисницима да безбједно и анонимно сурфају, а да њихове Интернет адресе буду виртуелне.

ских права тако и са позиције грађанских слобода. Другим ријечима, однос самих субјеката према властитим слободама на Интернету је такође важна варијабла за ову тему. Већа је опасност индиферентност умрежених грађана који уз сва сазнања да су им људска права ограничена, одговор проналазе у аргументу „немам шта да кријем“, на основу којег велики број умрежених грађана у суштини и даје пристанак на такве активности усмјерене против њихових права. Дакле недостатак грађанског отпора на чињницу да одређене државе ограничавају људска права умреженим грађанима, је једнако опасно као и сазнање да та ограничења постоје. На крају ту долазимо до једне друге дименције у чијем центру се налази питање грађанске свијести, што остављамо за неке друге расправе. У сваком случају, става смо да не треба априорно стављати у корелацију људска права и грађанске слободе на Интернету нити их поимати као синониме. Напоследњу, без обзира што смо идентификовали примјере којима се поткрепљује теза да су слободе умрежених грађана на Интернету увећане, ипак морамо да се фокусирамо и на питање примјене конкретних људских права и то *права на приватност* и *права на заборав*.

Право на приватност у најширем смислу можемо да идентификујемо као људско право, које се у правној литератури обично одређује као скуп неотуђивих права и слобода која припадају свим људима¹⁹. У потрази за дефиницијом *права на приватност*, Прља, Рељановић и Ивановић закључују да је овај појам релативно неодређен²⁰. Једну од старијих дефиниција овог права, наведени аутори проналазе у формулацији америчке јуриспруденције крајем XIX вијека као „права да се буде остављен на миру“, али да је тек развојем медија настала савремена концепција *права на приватност* крајем прошлог вијека²¹. Гајин истиче да су крајем деветнаестог вијека аутори текста „Право на приватност“ (енг. „The Right to Privacy“) Семјуел Ворен (Samuel D. Warren) и Луис Брандајс (Louis D. Brandeis) апеловали на америчке судове да признају ново *право на приватност* позивајући се на принцип неповрије-

19) Саша Гајин, *Људска права: правно-системски оквир*, 2. изд., Правни факултет Универзитета Унион, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 15.

20) Драган Прља, Марио Рељановић, Звонимир Ивановић, *Интернет право*, Институт за упоредно право, Београд, 2012, стр. 95.

21) Исто.

дивости људске личности²². Из овог се касније развија савремени концепт права на приватност личног и породичног живота, које се као сложено људско право, према Прљи и др., може посматрати из више углова: као приватност дома, преписке, комуникације, интимног и породичног живота²³. Коријене овог права можемо пронаћи још од античког периода од када приватни живот искључиво вежемо за „оикос“, односно јасно разликујемо приватну и јавну сферу²⁴, до данас када је и даље приватни живот сваког појединца уставом заштићен од било каквог неодобреног увида јавности, као и пресретања комуникација, односно прислушкивања²⁵.

Гајин истиче да је средином седамдесетих година прошлог вијека у САД-у, а касније и у пракси примјене Европске конвенције о људским правима, почео да доминира став да је *право на приватност* довољно широко да би се са становишта заштите људских права могло да представља синоним за општу слободу појединца која се схвата као „слобода доношења одлука о сопственом животу“, „слобода стварања властитог идентитета“, „слобода развоја сопствене личности“ и сл²⁶. На овом примјеру примјећујемо коријене стварања синонима између људских права и грађанских слобода, јер се поједина права и слободе могу разумијети као еманиције личне аутономије појединца, односно као практичне манифестације слободе човјека да самостално доноси одлуке о сопственом животу²⁷. Све у свему, као што смо већ истакли, постоји *differentia specifica* када је ријеч о релацији људских права и грађанских слобода на Интернету. Без обзира што смо идентификовали да грађанске слободе расту коришћењем Интернета, уз посједовање знања, потребе и свијести да унапређујемо грађанске слободе, на примјерима које нам је презентовао нпр. Едвард Сноуден, јасно је да су људска права на Интернету и те како угрожена.

За овај рад важно је напоменути да имамо примјере отпора лошем стању људских права у сајбер простору од стране умрежених грађа. Поред улоге глобалних узбуњивача у овом отпору, посебно бисмо истакли правну борбу за ново *право на заборав*, које је у

22) Саша Гајин, нав. дјело, стр. 21-22.

23) Драган Прља и др., нав. дјело, стр. 95.

24) Љубомир Тадић, *Огледи о јавности*, Чигоја, Београд, 1998.

25) Драган Прља и др., нав. дјело, стр. 95.

26) Саша Гајин, нав. дјело, стр. 21.

27) Исто.

међу времену постало ново људско право, барем на територији Европске уније.

Право на заборав (енг. „Right to be forgotten”) као ново људско право настало је на основу правне битке држављанина Шпаније Марија Костеха Гонзалеса (Mario Costeja González) који је пред шпанским правосуђем отворио процес против Гугла 2010. године. Наиме, Гонзалес је тужио Гугл из разлога што се приликом претрага његовог имена као резултат отвара веб страница са листом грађана који су били у дуговима и финансијским проблемима током деведесетих година и на којој се налази и Гонзалесово име²⁸. Тај податак из прошлости директно је наносио штету пословању наведеног држављанина Шпаније, те се одлучио да предузме правне мјере. Надлежни суд у Шпанији прије уласка у меритум суочио се са питањем да ли је тужбени захтјев уопште основан, те су тражили став Европског суда у Луксембургу да се очитује по овом питању, посебно што је дилема да ли Гугл уопште контролише информације које могу нанијети неке штету па да би се на основу тога сматрао одговорним²⁹. Ипак Европски суд је заузео став у мају 2014. године да се претраживач може сматрати одговорним за податке које је не Мрежу поставило треће лице. На основу ове пресуде настало је *право на заборав* као ново људско право које подразумева право умрежених грађана да захтјевају брисање одређених података са Интернета који их се директно тичу, на начин да више не буду доступна трећим лицима³⁰. Другим ријечима, овим се не брише страница са инкриминишућим садржајем са Интернета, него се из индекса претраживача уклања линк према наведеној страници тако да се више не види приликом претраге на Гуглу. Ипак у самој примјени овог права искрснули су одређени проблеми. Прије свега важно је напоменути да се ово право примјењује само у државама Европске уније. Тако имамо ситуацију да је нека страница избачена из резултата претраге и неће се појављивати када „гугламо” из тих европских земаља, али ће бити присутна у претрази када је обављамо из Сједињених америчких држава гдје се ово пра-

28) „Mario Costeja González - Čovek koji je promenio Internet“, Internet, <http://foresighter.rs/clanci/life/45-mario-costeja-gonzalez-covek-koji-je-promenio-internet>, 30/11/2017.

29) Исто.

30) „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.

во не примјењује³¹. Из тог разлога Национална агенција за заштиту података Француске упутила је захтјев Гуглу да примјењује право на заборав за све претраге на свим својим доменима укључујући и неевропске³². Коначно, како се може практиковати одређено људско право у сајбер окружењу ако се примјењује само у одређеним државама, што је био важан француски аргумент. Гугл се оглушио на овај захтјев подосећи жалбу Врховном суду Француске са аргументом да француски закон не може да важи за цијели свијет³³. Ипак почевши од маја 2014. до данас, Гугл је уклонио преко два милиона линкова из претраге, на основу чега закључујемо да примјена овог права функционише у пракси³⁴. Ово право свакако припада новој генерацији људских права, али оно што је важно за овај рад, оно је настало на иницијативу једног умреженог грађанина као извјесни отпор чињеници да је Интернет постао средство посредством којег се све више угрожавају људска права корисника.

На основу свих наведених примјера, јасно се види одговор на питање са почетка овог текста. Дакле, према свим показатељима, када је ријеч о јачању позиције развијених држава у Интернет окружењу, стање људских права на Мрежи има тенденцију пада, док у исто вријеме биљежимо раст нових грађанских слобода у онлајн окружењу код корисника који прије свега имају свијест о томе, али и знање, умијеће и мотив да практикују наведене слободе.

Е-ЛЕТАРГИЈА УМРЕЖЕНИХ ГРАЂАНА

Улога Едварда Сноудена у разоткривању метода надзора умрежених грађана мимо правне процедуре, је свакако историјска, јер смо по први пут добили јасне доказе да државе (у овом случају САД, Велика Британија, Канада и Аустралија) нарушавају људска права својих грађана. Када је ријеч о размјерама нелегалног надзора посредством савремених информационо-комуникационих технологија о којима је свједочио Сноуден, важно је истаћи процјену да је девет од десет пресретнутих корисника чије су информације прикупљене и похрањене, нису били ни одређени за надзор, али

31) „Zbog prava na zaborav „Gugl” se žali najvišem francuskom sudu“, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/355644/Zbog-prava-na-zaborav-Gugl-se-zali-najvisem-francuskom-sudu>, 30/11/2017.

32) Исто.

33) Исто.

34) „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.

су свакако ушли у НСА базе података. Просто прогресивни модел надзора путем којег се прате све особе које комуницирају са осумњиченим, па затим њихови контакти и на крају на трећем нивоу сви контакти ових потоњих, дошло је до закључка да је у једном тренутку вршен надзор над десетинама милиона грађана широм свијета, од чега су њих скоро 50% Американци³⁵. За нас је ово *corpus delicti* да је право на приватност умрежених грађана апсолутно угрожено и самим тим у најширем смислу и њихова основна људска права. Када се вратимо на наслов овог рада, а у контексту свега написаног, можемо још једном да констатујемо да без обзира што су одређене грађанске слободе у одређеним условима увећане код субјеката глобалног комуницирања, њихова људска права су с друге стране угрожена и умањена. Овај закључак можемо да ставимо у савремени контекст као један од разлога зашто се поједине развијене државе, које не припадају „Западном блоку“ јасно противе овој пракси и зашто су кренуле у правцу заштите својих грађана али и суверенитета у чему је најдаље отишла Кина која је изградила свој модел Интернет суверенитета (или сајбер суверенитета што се у литератури поима као синоним).

На крају, оно што је интересно за тему овог рада, јесте да нигдје још нисмо детектовали некакав значајан бунт умрежених грађана због сазнања да им је приватност угрожена, без обзира што су честа мета сајбер инцидената и што им државе не могу гарантовати потпуну безбједност на Интернету. То се потпуно коси са претпоставкама оних првих оптимиста да ће Интернет изградити дискурзивни простор у којем ће људи слободно комуницирати с циљем постизања благодети информационог друштва, па се још оштрије поставља питање зашто су изостале глобалне реакције на откривене злоупотребе? Могло се очекивати да Сноуденова открића уздрмају начин надзирања и одржавања Интернета, да корисници широм свијета отпочну можда први глобални онлајн протест (не у смислу лајковања критичких ставова, него конкретним бојкотом друштвених мрежа) праћен солидарношћу хакерских група. Бојкот би једноставно изазвао тако хаотично стање у сајбер простору, да би то осјетиле и владе и велике компаније, што би коначно могло створити притисак да постојеће стање почне

35) Barton Gellman, Julie Tate, Ashkan Soltani, „In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are“, *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-nsa-intercepted-data-those-not-targeted-far-outnumber-the-foreigners-who-are/2014/07/05/8139adf8-045a-11e4-8572-4b1b969b6322_story.html?utm_term=.d83e682d6949, 01/12/2017.

да се мијења. Дакле, баш као када је ријеч о реалним протестима с циљем промјена у друштву, тако смо очекивали и неки сајбер протест с циљем промјена у Интернет окружењу, јер су умрежени грађани наводно најсвјеснији свих наведених изазова и угрожености људских права. Међутим, ништа од тога се није десило. Умрежени грађани су се оглушили о све опасности за бољи и демократскији „сајбер простор“ и снагу и учесталост контроле под коју потпадају. Показали су да пате од синдрома пасивности (изузев појединих слабије видљивих реакција мањих група) као у оном чувеном експерименту „кувања жабе“. Одговор за овакво стање проналази се у аргументу који смо већ спомињали: „Немам шта да кријем“ (Енг. „Nothing to hide argument“) који се у суштини своди на следећу логику: немам проблем да владине агенције прегледају моје податке, јер немам шта да кријем, тако да је боље да их слободно прегледају и констатују да нисам опасан по државу, поредак и слично.

У тексту „Зашто је приватност важна чак и кад немам шта да кријем“ (Енг. „Why Privacy Matters Even If You Have Nothing to Hide“) Брус Стерлинг (Bruce Sterling) набраја исте или сличне ситуације у којима бисмо могли да будемо послушни и да се позвојемо на исти аргумент у реалном свијету, али се ипак понашамо сасвим другачије³⁶: Зашто спуштамо ролетне, зашто кријемо пин кодове кредитних картица, чему уопште приватност ако немамо шта да кријемо? У суштини, ако бисмо овај аргумент користили и у реалном животу, онда бисмо у потпуности изгубили приватну сферу као хабитус за уживање грађанских слобода. Исто важи и у сајбер простору. Није ствар у томе да ли имамо шта да кријемо или не, него у томе да се принцип заштите приватности стриктно примјењује и у сајбер сфери.

Такође, важно је споменути и одговор Едварда Сноудена на аргумент „Немам шта да кријем“ у контексту Интернет приватности, рекавши да је коришћење тог аргумента једнако као када бисмо рекли да нас није брига за слободу говора зато што и онако немам шта да кажем³⁷. У сваком случају, као што смо навели, суочавање глобалних умрежених грађана са наведеним ризицима није ство-

36) Bruce Sterling, „Why privacy matters even if you have nothing to hide“, *The Wired*, Internet, from <https://www.wired.com/2011/06/why-privacy-matters-even-if-you-have-nothing-to-hide>, 01/12/2017.

37) Sophie Kleeman, „In One Quote, Snowden Just Destroyed the Biggest Myth About Privacy“, *Mic*, Internet, <https://mic.com/articles/119602/in-one-quote-edward-snowden-summed-up-why-our-privacy-is-worth-fighting-for#.n8q27plAK>, 01/12/2017.

рило веће отпоре или реакције, али је свакако поткрепило тезу да данас државе и велике компаније путем Интернета, доводе у опасност стање људских права глобалних умрежених грађана, без обзира што имамо примјере да је Интернет и даље добра платформа за развој грађанских слобода које имају тендецију раста, код оних активних грађана који прије свега имају изграђену свијест о томе али и знање, умијеће и мотив, те имају могућност да их практикују.

ЛИТЕРАТУРА

- Гајин, Саша, *Људска права: правно-системски оквир*, 2. изд., Правни факултет Универзитета Унион, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд, 2012.
- Прља, Драган, Рељновић, Марио, Ивановић, Звонимир, *Интернет право*, Институт за упоредно право, Београд, 2012.
- Радојковић, Мирољуб, Стојковић, Бранимир, Врањеш, Александар, *Међународно комуницирање у информационом друштву*, Клио, Београд, 2015.
- Carr, Nicholas, Is Google Making Us Stupid?, *Yearbook of the National Society for the Study of Education*, New York, 2008.
- Curran, James, "Reinterpreting the internet and Rethinking the internet", in *Misunderstanding the Internet* (ed. James Curran, Natalie Fenton, Des Freedman), Routledge, London, New York, 2011.
- Foreman, Richard, *The Pancake People or the Gods are Pounding My Head*, Internet, http://edge.org/3rd_culture/foreman05/foreman05_index.html, 30/11/2017
- Gellman, Barton, Tate, Julie, Soltani, Ashkan, „In NSA-intercepted data, those not targeted far outnumber the foreigners who are“, *The Washington Post*, Internet, https://www.washingtonpost.com/world/national-security/in-nsa-intercepted-data-those-not-targeted-far-outnumber-the-foreigners-who-are/2014/07/05/8139adf8-045a-11e4-8572-4b1b969b6322_story.html?utm_term=.d83e682d6949, 01/12/2017.
- Jarvis, Jeff, *What Would Google Do?*, Harper Collins Publishers, London, New York, 2009.
- Kleeman, Sophie, „In One Quote, Snowden Just Destroyed the Biggest Myth About Privacy“, *Mic*, Internet, <https://mic.com/articles/119602/in-one-quote-edward-snowden-summed-up-why-our-privacy-is-worth-fighting-for#.n8q27pIAK>, 01/12/2017.
- „Mario Costeja González - Čovek koji je promenio Internet“, Internet, <http://foresighter.rs/clanci/life/45-mario-costeja-gonzalez-covek-koji-je-promenio-internet>, 30/11/2017.
- „Right to be forgotten - pravo na zaborav i na uklanjanje podataka o ličnosti iz rezultata Internet pretrage“, Internet, <http://www.milic.rs/blog/149-right-to-be-forgotten-pravo-na-uklanjanje-podataka-o-licnosti-iz-rezultata-internet-pretrage>, 30/11/2017.
- Ryan, Johnny, *A history of the Internet and the digital future*, Reaktion books, London, 2010.

- Sterling, Bruce, „Why privacy matters even if you have nothing to hide“, *The Wired*, Internet, from <https://www.wired.com/2011/06/why-privacy-matters-even-if-you-have-nothing-to-hide>, 01/12/2017.
- Thussu, Daya Kishan, *International Communication - Continuity and Change*, Arnold, London, 2002.
- „Zbog prava na zaborav „Gugl“ se žali najvišem francuskom sudu“, Internet, <http://www.politika.rs/sr/clanak/355644/Zbog-prava-na-zaborav-Gugl-se-zali-najvisem-francuskom-sudu>, 30/11/2017.

Aleksandar Vranjes

THE RELATION BETWEEN HUMAN RIGHTS AND CIVIL LIBERTIES ON THE INTERNET FROM THE PERSPECTIVE OF POLITICAL COMMUNICATION

Resume

This paper aims to show that the practice of human rights and civic freedoms on the Internet should be observed separately. Throughout the twentieth century, we perceived the development of these two phenomena as certain synonyms. For the first time, thanks to cyberspace, human rights and civil liberties are splited and should be observed and analyzed separately. Based on existing knowledge, established on information provided by Global surveillance whistleblowers, but also when we consider a level of freedoms on the Internet, we have detected that practice of the civil liberties at the cyberspace (perceived by the Internet users) are growing, while the level of human rights is endangered and has a tendency to fall, especially when we consider the Right to privacy. Today, on the Internet, the Networked citizens have the opportunity to practice greater civic freedoms (The Freedom of thought, access to knowledge and various commercial content completely free of charge, etc.) than they have in the real life, while, on the other hand, the level of their human rights online has been reduced through modern Information and Communication Technologies.

Keywords: human rights, civil liberties, internet, information and communication technologies.

Овај рад је примљен 6. децембра 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2017. године.